

Արման Ղարիբյան
Նոր մեդիայի և հաղորդակցության ամբիոնի
սասփրանկ, դասախոս
Էլ. փոստ՝ armangharibyanysu@gmail.com

ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԼՈՒՍԱՔԱՆՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՆ ՁԱՆԳՎԱԾԱՅԻՆ ԼՐԱՏՎԱՄԻՋՈՑՆԵՐՈՒՄ

Բանալի բառեր - մարդու իրավունքների լուսաբանում, հիմնահոս
ՁԼՄ-ներ, առցանց ՁԼՄ-ներ, հայաստանյան ՁԼՄ-ներ:

Մուտք

Մարդու իրավունքները և լրագրությունը փոխկապակցված, անգամ սերտաճած ոլորտներ են: Լրագրությունը մշտապես նպաստել է իրավունքների պաշտպանության համար կազմակերպված բոլոր պայքարներին՝ սկսած մեմիշխանությունների, ստրկության ու ռասիզմի դեմ մղվող պայքարներից, վերջացրած այսօր ծավալվող իրավապաշտպան շարժումներով: Մարդու իրավունքների համակարգն էլ իր հերթին երաշխավորում է լրատվամիջոցների ազատությունը: Լրագրությունն այսօր մարդու իրավունքների պաշտպանության գլխավոր գործիքն է: Իրավապաշտպան լրագրության շնորհիվ հնարավոր է եղել փրկել մարդկային կյանքեր, կանխարգելել բռնություններ ու ապօրինություններ, նպաստել օրենսդրական և համակարգային բարեփոխումներին:

Մարդու իրավունքների մերօրյա լուսաբանումը չպետք է սահմանափակվի տարբեր շարժումների կազմակերպած միջոցառումներով: Լրագրողներն իրենք պետք է նախաձեռնող լինեն խնդիրների վերհանման ու բարձրաձայնման գործում: Հոդվածի նպատակն է ներկայացնել մարդու իրավունքների լուսաբանման միտումները հայաստանյան ՁԼՄ-ներում, այս համատեքստում ուսումնասիրել 2019 թ. ընթացքում հրապարակված նյութերը և հեռարձակված հաղորդումները:

1. Մարդու իրավունքների լուսաբանումը հայաստանյան զանգվածային լրատվամիջոցներում

Հայաստանյան ՉԼՄ-ներում մարդու իրավունքների ոտնահարման վերաբերյալ հրապարակումներ լինում են ամեն օր: Թեև դրանք հաճախ չեն ներկայացվում որպես մարդու իրավունքների լուսաբանում, սակայն բազմաթիվ հրապարակումների հիմքում հենց իրավունքի խնդիրներն են: Այդ հրապարակումների մեծ մասի համար հիմք են տեղեկատվական առիթները՝ բողոքի ցույցեր, դատական նիստեր, տարատեսակ ակցիաներ: Փոխարենը սակավաթիվ են սեփական նախաձեռնությամբ պատրաստված հեղինակային նյութերը: Այլ կերպ ասած՝ լրատվամիջոցների մեծ մասի համար իրավապաշտպան լրագրությունն առաջնահերթություն չէ:

2000-ականներից սկսած՝ մի շարք հասարակական կազմակերպություններ ստեղծել են սեփական լրատվամիջոցները, որոնց նպատակը Հայաստանում մարդու իրավունքներին առնչվող խնդիրների վրա ուշադրություն հրավիրելն է: Դրանք չեն պատկանում հիմնահոս (mainstream) ՉԼՄ-ների թվին: Հողվածում ներկայացվում են ինչպես հիմնահոս, այնպես էլ հատուկ (այսպես կանվանենք ՉԼՄ-ների երկրորդ խումբը) լրատվամիջոցներում մարդու իրավունքներին առնչվող խնդիրները:

2. Մարդու իրավունքների լուսաբանումը հայաստանյան հեռուստառադիոընկերությունների եթերում

Հետագոտել ենք Հանրային հեռուստաընկերության և ռադիոյի, ինչպես նաև «Ազատություն» ռադիոկայանի, «Արմենիա ԹիՎի» և «Շանթ» հեռուստաալիքների լրատվական թողարկումներն ու մյուս հաղորդումները: Ընդհանուր առմամբ Հանրային հեռուստաընկերությունն ու ռադիոն մարդու իրավունքների վերաբերյալ հաղորդումների թվով և բովանդակությամբ դրականորեն տարբերվում են ուսումնասիրված մյուս հեռուստառադիոալիքներից:

Հանրային հեռուստաընկերությունը թողարկում է երկու հաղորդում, որոնց նպատակը թեև մարդու իրավունքների խախտումների մասին ուղղակիորեն բարձրաձայնելը չէ, սակայն դրանց տարբեր թողարկումների շնորհիվ հանրությունն իրազեկվում է մարդու իրավունքների վերաբերյալ երկրում առկա խնդիրների, ինչպես նաև պաշտպանական մեխանիզմների մասին:

«Մեկ պատուհան»¹ հաղորդման յուրաքանչյուր թողարկում նվիրված է որևէ խնդրի, որին կարող է բախվել ցանկացած քաղաքացի: Խնդիրը ներկայացվում է մարդկանց պատմությունների միջոցով: Ընտրվում է հաղորդման հերոս՝ տվյալ խնդիրն ունեցող անձ, որի պատմության միջոցով էլ ներկայացվում է իրավիճակը, և առաջարկվում են հնարավոր լուծումներ: Հաղորդման հերոսը տեսախցիկների առջև ստանում է խորհրդատվություն փաստաբանի և/կամ այլ մասնագետի կողմից, ինչը ոչ միայն օգնում է լուծելու տվյալ անձի խնդիրը, այլև ուսուցողական բնույթ ունի մանատիպ իրավիճակում հայտնված հեռուստադիտողների համար:

Հանրային հեռուստաընկերության մեկ այլ՝ «Հանրային քննարկում»² հաղորդման շրջանակներում երբեմն խոսվում է մարդու իրավունքների մասին՝ կազմակերպելով քննարկում տաղավար հրավիրված հյուրերի հետ: Այսպես՝ երեխաների պաշտպանության օրվա առթիվ հաղորդավարը երեխաների էր հրավիրել տաղավար և հենց նրանց հետ քննարկել երեխաների իրավունքները³, կամ մարտի 8-ին տաղավարում հյուրընկալվել էին կանայք՝ քննարկելու կանանց իրավունքները⁴ և այլն:

¹ Տե՛ս Հայաստանի հանրային հեռուստաընկերության հաղորդումներ, «Մեկ պատուհան», <https://www.1tv.am/hy/program/videos/> (մուտք՝ 25.08.2020):

² Տե՛ս Հայաստանի հանրային հեռուստաընկերության հաղորդումներ, «Հանրային քննարկում», <https://www.1tv.am/hy/program/videos/> (մուտք՝ 26.08.2020):

³ Տե՛ս «Հանրային քննարկում», Երեխաների իրավունքների պաշտպանության օր, <https://youtube.com/watch?v=v1jgKU015gw> (մուտք՝ 27.08.2020):

⁴ Տե՛ս «Հանրային քննարկում», մարտի 8, <https://youtube.com/watch?v=D1g7vB5-d1E> (մուտք՝ 27.08.2020):

Հանրային հեռուստաընկերության լուրերի թողարկումը⁵ խիստ հազվադեպ է անդրադառնում երկրում մարդու իրավունքների պաշտպանությանն առնչվող խնդիրներին: Լուրերի թողարկումներում հաճախ տեղ են գտնում տվյալ օրը տեղի ունեցած բողոքի ակցիաները, որոնք հիմնականում լուսաբանվում են մակերեսորեն՝ առանց խնդրի լիարժեք ներկայացման: Առավել հաճախ ներկայացվում են այլ երկրներում մարդու իրավունքների խախտման փաստեր, օրինակ՝ Ադրբեջանում ապրող էթնիկ խմբի՝ թալիշների ինքնորոշման իրավունքի շարունակական խախտումները, միջազգային լրահոսում տեղ գտած՝ մարդու իրավունքներին առնչվող այլ տեղեկություններ:

«Արմենիա Թիվի»-ի ծրագրում չկա մարդու իրավունքներին նվիրված որևէ հաղորդում, իսկ լուրերի թողարկման շրջանակներում խնդրին հիմնականում անդրադառնում են մակերեսորեն՝ պայմանավորված որևէ իրադարձության, հիմնականում բողոքի ակցիաների լուսաբանմամբ: Հազվադեպ են հանդիպում մարդու իրավունքների վերաբերյալ մանրամասն և վերլուծական նյութեր: Նույնը վերաբերում է նաև «Շանթ» հեռուստաընկերությանը, որի լրատվական թողարկումներում, սակայն, երբեմն տեղ են գտնում առողջության իրավունքի, սննդի անվտանգության և շրջակա միջավայրի վերաբերյալ հարցազրույցներ ու ռեպորտաժներ: Հեռուստաընկերությունը 2017-2018 թթ. պատրաստել և հեռարձակել է «Զրույցներ կանանց իրավունքների մասին» հաղորդաշարը⁶, որը ֆինանսավորվել է «Կանանց իրավունքների կենտրոն» հասարակական կազմակերպության ծրագրերից մեկի շրջանակներում: Ֆինանսավորման դադարեցման պատճառով դադարեցվել է նաև հաղորդաշարի հեռարձակումը: Ակնհայտ է, որ մասնավոր հեռուստաընկերություն-

⁵ Տե՛ս Հայաստանի հանրային հեռուստաընկերություն, հաղորդումներ, «Լուրեր», <https://www.1tv.am/hy/program/videos/> (մուտք՝ 28.08.2020):

⁶ Տե՛ս «Շանթ» հեռուստաընկերություն, «Զրույցներ կանանց իրավունքների մասին», <https://www.youtube.com/c/SHANTTVArmenia/search?query=> (մուտք՝ 29.08.2020):

ները շահագրգռված չեն սեփական միջոցներ ներդնելու այս ոլորտի լուսաբանման համար:

Հանրային ռադիոյի «Ձեր փաստաբանը» հաղորդաշարը⁷ բարձրացնում է ունկնդիրների իրազեկվածությունը մարդու իրավունքների մասին: Հաղորդումը նախկինում վարում էր փաստաբան Արամ Վարդևանյանը, ով բացատրում և մեկնաբանում էր մարդու այս կամ այն իրավունքը: Հաղորդավարի փոփոխությունից հետո ռադիոյի տաղավարում հյուրընկալվում են տարբեր ոլորտների մասնագետներ, քննարկում մարդու իրավունքներին առնչվող հարցեր: Հանրային ռադիոյի մեկ այլ՝ «Քո ձայնը» հաղորդման⁸ շրջանակներում նույնպես երբեմն քննարկվում են մարդու իրավունքներին առնչվող հարցեր տաղավար հրավիրված տարբեր բանախոսների հետ: Իսկ լուրերի թողարկման շրջանակներում հազվադեպ են լուսաբանվում մարդու իրավունքներին վերաբերող թեմաները: Գրեթե բացակայում են սեփական նախաձեռնությամբ պատրաստված ռեպորտաժները:

«Ազատություն» ռադիոկայանի կայքն ունի «Իրավունք» խորագիրը⁹ կրող բաժին, որտեղ տեղադրվում են մարդու իրավունքներին առնչվող նյութերը: Դրանք հիմնականում քաղաքական գործիչների ներգրավվածությամբ դատական գործերի լուսաբանումներ են կամ պաշտոնական լրահոսում տեղ գտած լուրեր: Ռադիոկայանը երբեմն սեփական նախաձեռնությամբ անդրադառնում է բանակում մարդու իրավունքների պաշտպանությանը, Հայաստանի դեմ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կայացրած վճիռներին և նմանատիպ այլ թեմաների:

⁷ Տե՛ս Հայաստանի հանրային ռադիո, հաղորդումներ, «Ձեր փաստաբանը», <https://hy.armradio.am/category/programs> (մուտք՝ 29.08.2020):

⁸ Տե՛ս Հայաստանի հանրային ռադիո, հաղորդումներ, «Քո ձայնը», <https://hy.armradio.am/category/programs> (մուտք՝ 29.08.2020):

⁹ Տե՛ս «Ազատություն» ռադիոկայան, «Իրավունք», <https://www.azatutyun.am/Z/2095> (մուտք՝ 29.08.2020):

3. Մարդու իրավունքների լուսաբանումը առցանց ՉԼՄ-ների հրապարակումներում

Հայաստանյան առցանց լրատվամիջոցներում մարդու իրավունքների *լուսաբանումը* գրեթե նույնական է բոլոր հիմնահոս լրատվական կայքերում: Դրանցից շատերը թեև ունեն «Իրավունք» խորագիրը կրող բաժին, բայց սեփական նախաձեռնությամբ չեն լուսաբանում խնդիրը: Փոխարենը դրանցում տեղ են գտնում իրադարձային նորություններ, որոնց մեջ գերակշռում են Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակի տարածած հայտարարությունները, ոստիկանության կողմից պատրաստված մամուլի հաղորդագրությունները և պաշտոնական այլ տեղեկություններ, որոնց մեծ մասը մարդու իրավունքների հետ ուղղակի կապ չունի: Լրատվական կայքերը հաճախակի լուսաբանում են դատական միստեր, սակայն ոչ թե արդար դատաքննության իրավունքին առնչվող հարցեր բարձրաձայնելու նպատակով, այլ որովհետև այդ դատավարություններում ներգրավված են լինում քաղաքական և հասարակական գործիչներ, պետական նախկին ու ներկա պաշտոնյաներ:

4. Մարդու իրավունքների լուսաբանումը հատուկ ՉԼՄ-ներում

Հայաստանում գործող մի շարք հասարակական կազմակերպություններ ստեղծել են լրատվամիջոցներ, որոնց համար մարդու իրավունքների լուսաբանումն առաջնահերթություն է: Նրանք ունեն իրենց օրակարգը, որն էլ առաջ են տանում իրենց աշխատանքով: Այդ լրատվամիջոցներն են «forrights.am», «epress.am», «womennet.am» և «hetq.am» կայքերը: Այդպիսին էլ նաև «hra.am» կայքը, որը վերջերս դադարեցրել է իր գործունեությունը:

«**Forrights.am**» կայքը Հայաստանում իրավապաշտպան լրագրության լավագույն օրինակներից է, լուսաբանում է բացառապես մարդու իրավունքներին առնչվող թեմաներ: Կայքի բոլոր հրապարակումներն ունեն մեկ նպատակ՝ պաշտպանել մարդու իրավունքները լրագրության միջոցով (այդպիսի նպատակ է հետապնդում նաև կայքի հիմնադիր «Լրագրողներ հանուն մարդու իրավունքների» հասարակական կազմակերպությունը): «Forrights.am»-ի նյութերի մեծ

մասը հեղինակային է և հաճախ որևէ առնչություն չունի օրվա արդիական թեմաների հետ: Այն ապահովում է մարդու իրավունքների մարդակենտրոն լուսաբանում՝ խնդիրը ներկայացնելով այն կրողների պատմությունների միջոցով: Մասնավորապես ուշադրության կենտրոնում են փակ համակարգերում մարդու իրավունքների խախտումները: Սա միակ լրատվամիջոցն է, որն ամենօրյա ակտիվությամբ լուսաբանում է զինծառայողների և դատապարտյալների իրավունքները՝ հաճախ հանդիպումներ կազմակերպելով մահացած զինվորների և կալանավորված անձանց ընտանիքի անդամների հետ: «Forrights.am»-ի գործունեության շնորհիվ հնարավոր է եղել փրկել մարդկային կյանքեր, աջակցել մարդկանց առողջության վերականգնման և արդարության հաստատման հարցում, վերականգնել բազմաթիվ անձանց խախտված իրավունքները: Կայքի գլխավոր խմբագիր, լրագրող, իրավապաշտպան Ժաննա Ալեքսանյանը Հայաստանում իրավապաշտպան լրագրության առաջամարտիկներից է:

«**Womennet.am**» կայքը «Կինը և հասարակությունը» (նախկինում՝ «Կինը և քաղաքականությունը») հանդեսի առցանց տարբերակն է: Այն հայաստանյան միակ ՁԼՄ-ն է, որի գործունեությունն ամբողջությամբ նվիրված է կանանց իրավունքների պաշտպանությանն ու գենդերային անհավասարության վերացմանը:

Թերթի տպագիր տարբերակը լույս է տեսնում ամսական պարբերականությամբ (երբեմն տպագրությունը դադարեցվում է ֆինանսավորման բացակայության պատճառով) և տարածվում է անվճար: Առցանց տարբերակն ավելի հարուստ բովանդակություն ունի:

«Womennet.am»-ը կանանց իրավունքների վերաբերյալ հայալեզու տեղեկատվության առցանց շտեմարան է: Այստեղ կարելի է գտնել վերլուծություններ, հետազոտություններ, մեկնաբանություններ, հարցազրույցներ, հոդվածներ և ռեպորտաժներ: Այն մեծ ուշադրություն է դարձնում կանանց քաղաքական և տնտեսական մասնակցությանը: Միակ ՁԼՄ-ն է, որ մշտապես լուսաբանում է Հայաստանի խոշոր և փոքր համայնքներում տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրություններին առաջադրված կին թեկնածուների

գործունեությունը: Կայքն իր գրեթե տասնամյա աշխատանքով իր նպաստն է ունեցել կարծրատիպեր կոտրելու, կանանց դերակատարումն ընդգծելու, նրանց առաջխաղացումը խրախուսելու հարցերում: «Կինը և հասարակությունը» կայքը ուշադրության կենտրոնում է պահում նաև օրենսդրական բարեփոխումները, որոնք վերաբերում են կանանց և երեխաների իրավունքներին՝ իրազեկելով հանրությանը կարևոր փոփոխությունների մասին, արձագանքում է կանանց նկատմամբ խտրականության դեպքերին, հատկապես երբ դրանք ունենում են հանրային նշանակություն:

«**Epress.am**»-ը տարբերվում է նյութերի թեմատիկ ընտրությամբ և բովանդակությամբ: Կայքում տեղ են գտնում բանակի, բանտի, կանանց իրավունքների, «ԼԳԲՏ+»-ի և այլ հարցերի վերաբերյալ նյութեր: Սեփական նյութերից բացի՝ կան նաև արտաստություններ, որոնք, սակայն, զուտ իրադարձային նյութեր չեն. ընտրվում են ըստ իրենց բովանդակության ու նշանակության:

«Epress.am»-ը մի շարք տեսահարցազրույցներ է անցկացրել խոցելի խմբերի ներկայացուցիչների հետ, որոնց ընթացքում խնդրի անմիջական կրողներն իրենք են բարձրաձայնել մարդու իրավունքների խախտումների մասին: Այն ուշադրության կենտրոնում է պահում կանանց իրավունքները՝ հաճախակի լուսաբանելով ընտանեկան բռնության գործերով դատական նիստերը:

«**Hetq.am**» կայքը «Հետաքննող լրագրողներ» հասարակական կազմակերպության լրատվամիջոցն է: Այն միակ ՉԼՄ-ն է, որ մշտապես իրականացնում է լրագրողական հետաքննություններ: Գրանք հաճախ ուղղակիորեն չեն առնչվում մարդու իրավունքներին. դրանց մեծ մասը վերաբերում է հանրային իշխանությունների կողմից թույլ տրված չարաշահումներին, որոնք, սակայն, ինքնին արդյունավետ կառավարման իրավունքի խախտումներ են կամ վերաբերում են անողջ շրջակա միջավայր ունենալու իրավունքին: «Հետք»-ը «Իրավունք» խորագրով բաժնում ստեղծել է «Մարդու իրավունքներ» խո-

րագրով ենթաբաժին¹⁰, որտեղ գետեղվում են մարդու իրավունքներին վերաբերող նյութեր: Այստեղ հրապարակվում են ինչպես հեղինակային նյութեր, այնպես էլ իրադարձային լուրեր ու Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակի հայտարարություններ: «Hetq.am»-ի նյութերի հեղինակներից է նաև ցմահ դատապարտյալ Սիեր Ենոքյանը: Սա բացառիկ երևույթ է հայաստանյան լրագրության մեջ, երբ ՁԼՄ-ն ունի իր սեփական քղթակիցը կալանավայրում:

«Հետք»-ի հետաքննությունները բազմիցս նպաստել են քրեական գործերի հարուցմանը, հանցավոր գործարքների բացահայտմանն ու հանրայնացմանը: Կայքը խնդիրները խորքային և համակողմանիորեն է ներկայացնում, հաճախ օգտվում է սեփական աղբյուրներից, որոնք լրագրողներին կարևոր տեղեկատվություն են փոխանցում:

Ամփոփենք:

Հայաստանյան լրատվամիջոցներում, բացառությամբ հատուկ ՁԼՄ-ների, մարդու իրավունքների լուսաբանումը մշտական և խորքային չէ: Հազվադեպ են սեփական նախաձեռնությամբ գրված նյութերը, ակնհայտ է սկզբունքայնության ու հետևողականության պակասը:

Հիմնահոս լրատվամիջոցների համար մարդու իրավունքների լուսաբանումն առաջնահերթություն չէ: Այս բացը մասամբ լրացնում են իրավապաշտպան հասարակական կազմակերպությունների առցանց լրատվամիջոցները, որոնք հաճախ ֆինանսական խնդիրներ են ունենում և չեն կարողանում ապահովել լրատվամիջոցի անխափան աշխատանքը: Մարդու իրավունքների ամենօրյա կայուն լուսաբանում հնարավոր է ապահովել միայն հիմնահոս ՁԼՄ-ների համար այն առաջնահերթություն դարձնելու դեպքում, ինչը իրավապաշտպաններից երկար ժամանակ և մեծ ջանքեր կպահանջի:

¹⁰ Տե՛ս «Հետք», «Մարդու իրավունքներ», <https://hetq.am/hy/articles/human-rights> (մուտք՝ 30.08.2020):

SUMMARY

Arman Gharibyan

HUMAN RIGHTS COVERAGE IN THE ARMENIAN MEDIA

Keywords: *human rights coverage, mainstream media, online media, Armenian media.*

Human rights and journalism are closely related, even interconnected fields. Journalism has always contributed to the wage of ongoing struggle for rights - starting from the struggles against monarchies, slavery and racism, and ending with today's human rights movements. The human rights system, in its turn, guarantees freedom of the media. Journalism is the main tool of human rights protection today. Human rights journalism has made it possible to save lives, prevent violence and lawlessness, promote legislative and systemic reforms.

Today's coverage of human rights should not be limited to coverage of events organized by various movements, journalists themselves should be proactive in identifying and raising issues in the field of human rights. This article analyzes the tendencies of human rights coverage in the Armenian mass media by examining programs and materials broadcasted and published in the Armenian media in 2019.

РЕЗЮМЕ

Арман Гарибян

ОСВЕЩЕНИЕ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В АРМЯНСКИХ СМИ

Ключевые слова: *освещение прав человека, основные СМИ, онлайн-СМИ, армянские СМИ.*

Права человека и журналистика тесно взаимосвязаны. Журналистика всегда способствовала продолжению борьбы за права – начиная с борьбы против монархий, рабства и расизма и заканчивая сегодняшними правозащитными движениями. Система прав человека, в свою очередь, гарантирует свободу СМИ. Журналистика сегодня является основным инструментом защиты прав человека. Правозащитная журналистика позволила спасти жизни людей, предотвратить насилие и беззаконие, содействовать законодательным и системным реформам.

Сегодняшнее освещение прав человека не должно ограничиваться освещением мероприятий, организованных различными движениями, а

сами журналисты должны активно определять и поднимать вопросы в области прав человека. В этой статье анализируются тенденции освещения прав человека в армянских СМИ путем изучения программ и материалов, транслируемых и публикуемых в армянских СМИ в 2019 году.